

Srpska stranka u Dalmaciji i njezino pragmatično uključivanje u politiku “novoga kursa”

TIHOMIR RAJČIĆ

Osnovna škola kneza Mislava, Kaštel Sućurac, Republika Hrvatska

Autor se u članku bavi pragmatičnim uključivanjem Srpske stranke u Dalmaciji (punim imenom Srpska narodna stranka na Primorju) u politiku “novoga kursa” 1905. godine. Pritom su istražene tri faze toga procesa: razdoblje dvojbi od 1901. do kraja 1903., razdoblje postupnog približavanja tijekom 1904. i 1905. te pragmatično uključivanje Srpske stranke u Dalmaciji u politiku “novoga kursa” u studenome 1905. godine. Srpska je stranka tada, da bi izbjegla političku izolaciju, ali i zato što je dobila konkretne političke ustupke, napokon pristala na sporazum s Hrvatskom strankom u Dalmaciji.

Ključne riječi: Srpska stranka u Dalmaciji, politika “novoga kursa”

Uvod

Đuro Vukotić, saborski zastupnik Srpske narodne stranke na Primorju (dalje: Srpska stranka u Dalmaciji), u svojem je govoru u Dalmatinskom saboru 14. studenoga 1905. sljedećim riječima komentirao sporazum između svoje i Hrvatske stranke: “Ako se, gospodo, budemo čvrsto držali načela uglavljenih u našem ugovoru, budemo li smatrali Hrvatsku kao zajedničku domovinu, mi ćemo s našim složnim radom postignuti najvažnije narodne ciljeve.”¹

Te su riječi mnoge autore navele na zaključak da je Srpska stranka u Dalmaciji 1905. napokon odustala od kombinacije pravoslavnoga konzervativizma i nacionalnoga radikalizma i bezrezervno se priklonila politici “novoga kursa” te da je čak prihvatila jugoslavizam.

Primjer takva zaključka stav je Vinka Milića, koji je sporazum iz studenoga 1905. smatrao konačnom političkom pomirbom hrvatske i srpske politike u tadašnjoj Hrvatskoj.² Lujo Bakotić otišao je još dalje, pa je “novi kurs” prikazao kao nastavak politike Srpske stranke u Dalmaciji, koja je, navodno već od 1888., bila

¹ *Brzopisna izvješća XL zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga*, Zadar, 1905., 1354.

² Vinko MILIĆ, *Postanak Riečke rezolucije i njezine posljedice*, Zadar, 1907., 16.

okrenuta jugoslavenstvu.³ Slično njemu, Kosta Milutinović u svojim je knjigama i člancima tvrdio da je nakon Zadarske rezolucije 1905. Srpska stranka bila “na jugoslavenskim pozicijama”.⁴

Ipak, na tragu stajališta Tereze Ganza-Aras da su i Hrvatska stranka (nastala 1904. fuzijom Narodne hrvatske stranke i Stranke prava u Dalmaciji) i Srpska stranka u Dalmaciji u studenome 1905. postigle sporazum kojem se s obje strane prišlo pragmatično, treba konstatirati da je u povijesnoj stvarnosti slika približavanja Srpske stranke u Dalmaciji politici “novoga kursa” bila mnogo složenija.⁵

Stoga je cilj ovoga članka opširnije prikazati evoluciju politike Srpske stranke u Dalmaciji od 1901. do 1905. godine. Tijekom te evolucije srpska politika u Dalmaciji prolazila je kroz fazu dvojbi i postupne prilagodbe “novomu kursu”, koji je, želeći izbjeći političku izolaciju, prihvatila u zadnji čas i nakon što je od hrvatske politike dobila konkretne kulturne, ali i političke ustupke.

O ovoj je temi do sada, manje ili više neizravno, pisalo više autora.

Spomenuti veteran hrvatske politike u Dalmaciji Vinko Milić još je 1907. u svojem kratkom spisu o postanku Riječke rezolucije konačno pristupanje Srpske stranke politici “novoga kursa” ocijenio kao “sjajan uspjeh koji je ujedinio Hrvate i Srbe u Trojednici”.⁶

Frano Supilo u veoma je kratkim crtama prikazao završnu fazu evolucije politike Srpske stranke u Dalmaciji u XX. stoljeću. Njezino priklanjanje “novomu kursu” ovdje je predstavljeno kao svojevrsni povratak politici stare dalmatinske Narodne stranke, čiji su glavni politički ciljevi bili ponarođenje i sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Supilo je pritom posebno istaknuo djelatnost dubrovačkoga Srbina katolika i tajnika Srpske stranke Antuna Fabrisa, koji je usprkos vlastitom nacionalnom radikalizmu pošao putem pragmatične političke suradnje s Hrvatima.⁷

Ante Trumbić u svojem je spisu *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija* također prikazao samo završnu fazu evolucije politike Srpske stranke u Dalmaciji, vezanu uz Zadarsku rezoluciju i utjecaj srpske politike iz Banske Hrvatske.⁸

Lujo Bakotić donio je u knjizi *Srbi u Dalmaciji od pada Mletačke republike do ujedinjenja* opći kronološki pregled nastanka “novoga kursa” i pregled stavova Srpske stranke prema njemu. S obzirom na to da je Bakotićev pristup bitno obilježen njego-

³ Lujo BAKOTIĆ, *Srbi u Dalmaciji od pada Mletačke Republike do ujedinjenja*, Beograd, 1938., 132.-149.

⁴ Kosta MILUTINOVIĆ, *Vojvodina i Dalmacija 1760.-1914.*, Novi Sad, 1973., 356.-358.; ISTI, “Dvije faze u političkom razvoju Save Bjelanovića”, u: *Benkovački kraj kroz vjekove. Zbornik*, 1, Zadar, 1987., 223.-248.; ISTI, “O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki (1848.-1914.)”, u: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, urednik Vasilije Krestić, Beograd, 1989., 33.-90.

⁵ Tereza GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa” dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, 1992., 336.

⁶ V. MILIĆ, *n. dj.*, 16.

⁷ Frano SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb, 1953., 160.-165.

⁸ Ante TRUMBIĆ, “Iz mojih političkih uspomena. Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija”, u: ISTI, *Izabrani spisi*, Split, 1986., 199.-201.

vim srpskim nacionalno-političkim opredjeljenjem, u knjizi nije prikazan pragmatični karakter pristupanja Srpske stranke u Dalmaciji politici “novoga kursa”.⁹

Grga Novak prikazao je samo konačno srpsko prihvaćanje politike “novoga kursa” u kontekstu Riječke i Zadarske revolucije 1905., bez ikakva širega razlaganja evolucije političkih stavova Srpske stranke.¹⁰

Stjepan Antoljak također je opisao konačno srpsko prihvaćanje politike “novoga kursa”, ali sagledavajući ga u kontekstu utjecaja srpskih političara iz Banske Hrvatske koji su organizirali sastanak na kojem je, u listopadu 1905., stvorena Zadarska rezolucija.¹¹

Vaso Bogdanov istaknuo je da je postupni razvoj politike “novoga kursa” prisilio vodstvo Srpske stranke u Dalmaciji “da se izjasni za sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom”.¹²

Rene Lovrenčić donio je pregled situacije u Dalmaciji krajem XIX. i početkom XX. stoljeća i, u tom kontekstu, pregled situacije unutar Srpske stranke u Dalmaciji i njezina pragmatičnoga pristajanja uz politiku “novoga kursa”.¹³

Kosta Milutinović opisao je pristajanje Srpske stranke u Dalmaciji uz politiku “novoga kursa” kao proces u kojem je ostvarena hrvatsko-srpska politička suradnja. Prema njegovu mišljenju, hrvatska se politika u doba “novoga kursa” vratila jugoslavizmu koji je, tobože još od 1888., propovijedao vođa Srpske stranke Sava Bjelanović, i prestala negirati Srbe. Stoga je Milutinović, ne istraživši tijekom evolucije srpske politike u Dalmaciji početkom XX. stoljeća, zaključio da je Srpska stranka nakon Zadarske rezolucije 1905. bila “na jugoslavenskim pozicijama”. Usprkos tomu, Milutinović konačni sporazum Hrvatske stranke i Srpske stranke u Dalmaciji u studenome 1905. opisuje suzdržanim terminom “sporazum o srpsko-hrvatskoj suradnji”.¹⁴

Tereza Ganza-Aras donosi detaljniji uvid u politiku Srpske stranke u Dalmaciji krajem XIX. i početkom XX. stoljeća s posebnim naglaskom na unutrašnje sukobe između radikalno-liberalne struje i pravoslavnih konzervativaca. U tom kontekstu autorica prikazuje velikosrpsko idejno opredjeljenje Srpske stranke u Dalmaciji, veze dalmatinskih srpskih političara s Crnom Gorom i Srbijom te njihovu pragmatičnu prilagodbu politici “novoga kursa” koja se, nakon višegodišnjega oklijevanja

⁹ Naime, Lujo Bakotić je, kao i njegov otac Ignacij, pripadao uskom krugu dalmatinskih Srba katolika te je, kao i otac, bio zastupnik Srpske stranke u Dalmatinskom saboru. Stoga je ova knjiga više apologija radikalne srpske nacionalne ideologije i politike u Dalmaciji nego objektivni znanstveni prikaz povijesti tamošnje srpske manjine. L. BAKOTIĆ, *n. dj.*, 132.-149.; Stijepo OBAD, “Ignacij Bakotić”, Dunja DETONI-DUJMIĆ, “Lujo Bakotić”, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb, 1983., 369.-371.

¹⁰ Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, knj. 2, Split, 2004., 170.-172.

¹¹ Stjepan ANTOLJAK, *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove*, Zagreb, 1944., 310.-313.

¹² Vaso BOGDANOV, “Hrvatski narodni pokret 1903/4.”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 321, 323, Zagreb, 1961., 248.-249., 286., 383.-391.

¹³ Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike “novog kursa”*, Zagreb, 1972., 104.-140., 192., 197., 199., 203.-204., 211.-212., 218.-219., 221., 234., 238.-243., 268.

¹⁴ K. MILUTINOVIĆ, *Vojvodina i Dalmacija*, 356.-358.

i na poticaj srpskih političara iz Banske Hrvatske, u listopadu i studenome 1905. konačno priklonila sporazumu s Hrvatskom strankom u Dalmaciji.¹⁵

Marjan Diklić prikazao je u knjizi o fenomenu pravaštva u Dalmaciji u XIX. stoljeću te u biografiji don Ive Prodana okolnosti u kojima je politika Srpske stranke u Dalmaciji evoluirala i na kraju se pridružila “novomu kursu” te donio najvažnije nastupe zastupnika Srpske stranke u Dalmatinskom saboru.¹⁶

U najnovije doba o ovom su problemu pisali Vlaho Benković, Ivan Pederin i Nikola Tolja. Benković je prikazao evoluciju stajališta Srpske stranke u Dalmaciji početkom XX. stoljeća, s naglaskom na njezin nacionalni radikalizam, ali i pragmatičnost kruga Srba katolika u Dubrovniku, čiji je istaknuti pojedinac, Antun Fabris, imao velik utjecaj na srpsko približavanje “novomu kursu”.¹⁷ Pederin je pristajanje Srpske stranke u Dalmaciji uz politiku “novoga kursa” ocijenio kao “znak pobjede Srba”, koji su zbog činjenice da je “šaćica hrvatskih političara pokazala... nevjerojatnu naivnost” uspjeli postići političku i etničku podjelu Dalmacije između Hrvata i Srba.¹⁸ Tolja je istaknuo da su u Dubrovniku još 1903. počeli hrvatsko-srpski politički pregovori kojima je “zasijano sjeme novog kursa”. Prema njegovu mišljenju, pobjeda liberalne struje u sukobima unutar Srpske stranke iste godine “Srpsku stranku je konsolidirala i organizacijski spremila za legitimne pregovore s Hrvatima”, koji su rezultirali srpskim prihvaćanjem “novoga kursa” i prihvaćanjem pripadnosti Dalmacije ujedinjenoj Hrvatskoj, uz uvjet priznanja ravnopravnosti Hrvata i Srba.¹⁹

Spomenute spoznaje o evoluciji politike Srpske stranke u Dalmaciji u prvim godinama XX. stoljeća i njezinu pragmatičnom uključivanju u politiku “novoga kursa” u nastavku će biti provjerene i dopunjene korištenjem dostupnih izvora.²⁰

Pritom je cilj ovoga rada odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja: Kako je početkom XX. stoljeća evoluirao stav Srpske stranke u Dalmaciji prema politici “novoga kursa”? Kakva je bila pragmatična politička računica koja je Srpsku stranku u Dalmaciji potaknula da u studenome 1905. napokon prihvati politiku “novoga

¹⁵ T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 45.-46., 114.-118., 126., 143., 145.-146., 152.-154., 178., 194.-195., 201.-202., 219., 249., 265., 280., 289.-291., 311., 334.-335.

¹⁶ Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, Zadar, 1998., 329.-350.; ISTI, *Don Ivo Prodan*, Zadar, 2003., 384.

¹⁷ Vlaho BENKOVIĆ, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju “novog kursa”*, Dubrovnik, 2009., 43., 47., 48., 51.-52., 68.-82., 102.-103., 131.-133., 139., 141., 144., 154., 163., 216., 221., 224.

¹⁸ Ivan PEDERIN, *Austrijska vlast u dalmatinskoj politici 1878.-1914.*, Zadar, 2009., 155.-157.

¹⁹ Nikola TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*, Dubrovnik, 2011., 436.-447.

²⁰ Pritom najprije treba istaknuti, do sada nesustavno korištena, glasila Srpske stranke u Dalmaciji *Srpski glas*, *Primorski srpski list* i *Novi srpski list*, koja su izlazila u Zadru, te *Dubrovnik*, koji je izlazio u Dubrovniku. Ona donose podatke o stajalištima Srpske stranke prema politici “novoga kursa” u kontekstu, što je ovdje posebno važno imati na umu, žestokog unutrašnjeg sukoba, pa čak i rasula u Srpskoj stranci početkom XX. stoljeća. Korisne podatke donose i *Brzopisna izvješća Pokrajinskog sabora dalmatinskoga* te hrvatska glasila u tadašnjoj Dalmaciji: *Narodni list*, koji je izlazio u Zadru, *Jedinstvo* (od 1904. *Naše jedinstvo*) koje je izlazilo u Splitu, i *Crvena Hrvatska*, koja je izlazila u Dubrovniku. Važni podaci nalaze se i u Arhivu Ante Trumbića u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu.

kursa”? Odgovori na ta pitanja trebali bi doprinijeti razumijevanju do sada nesustavno istraženog odnosa Srpske stranke u Dalmaciji prema politici “novoga kursa”.

Politički kontekst “novoga kursa”

Cilj politike “novoga kursa”, začete u krugu dalmatinskih pravaša oko Ante Trumbića i Frana Supila, bio je iskoristiti krizu dualističkoga uređenja Austro-Ugarske Monarhije krajem XIX. i početkom XX. stoljeća i pokrenuti zaustavljeno ujedinjenje hrvatskih zemalja. U tadašnjoj političkoj stvarnosti to je značilo izboriti uspostavu, formalno priznate ali faktički neostvarene, hrvatske državnosti, a posebno ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Uz to, htjela se izboriti što veća financijska samostalnost tako ujedinjene Hrvatske te veća razina demokracije u političkom životu. Ako političke okolnosti ne bi dopustile ostvarenje svega rečenog, minimalni politički cilj “novoga kursa” bio je uklanjanje represivnog i nedemokratskog režima bana Khuen-Héderváryja u Banskoj Hrvatskoj te pritisak na vladu u Beču da u Dalmaciji učini jezične ustupke i napravi nešto za napredak gospodarstva.

Kriza dualizma u Austro-Ugarskoj izbila je, s jedne strane, zbog zastoja normalnog parlamentarnog političkog života u zapadnom, cislajtanskom dijelu Monarhije, što je onemogućivalo redovnu obnovu Nagodbe, posebno njezina financijskoga dijela. Još je problematičnija bila situacija u Ugarskoj, gdje je oporba, okupljena u koaliciju koju je predvodio Ferencz Kossuth, težila dualizam zamijeniti personalnom unijom, pri čemu je gotovo samostalna Ugarska trebala imati i vlastitu vojsku s mađarskim jezikom kao zapovjednim. To je u Monarhiji stvorilo toliku napetost da su Franjo Josip i njegovi vojni savjetnici pri ruci imali “plan U” za vojnu “pacifikaciju” Ugarske. Ipak, sve se na kraju riješilo mirno jer je car – prijeljnom da će u Ugarskoj uvesti opće pravo glasa i time faktički izbrisati političku hegemoniju Mađara – Kossutha i njegovu koaliciju prisilio na popuštanje.

Da bi u takvim okolnostima postigli svoj cilj, tvorcii “novoga kursa” nastojali su ujediniti hrvatske političke snage u Dalmaciji, ostvariti pragmatičnu suradnju sa Srpskom strankom i autonomašima, ujediniti hrvatsku i srpsku oporbu u Banskoj Hrvatskoj te ostvariti pragmatičnu suradnju s Kossuthovom koalicijom u Ugarskoj. Nastojali su dobiti i kakvu-takvu potporu iz Italije, Francuske i Srbije, država koje su, svaka iz svojih razloga, bile nezadovoljne utjecajem Austro-Ugarske – a preko nje i Njemačke – u Europi, a posebno na području Balkana i dalje na Bliskom istoku. Za temu o kojoj je ovdje riječ važno je reći da se Srbija, koja je od početka 1880-ih zapravo bila država klijent Austro-Ugarske, nakon prevrata 1903. nastojala otresti hegemonističkoga utjecaja bečkoga središta. Stoga je iz njezine perspektive hrvatsko-mađarska antibečka suradnja, i u sklopu toga hrvatsko-srpsko približavanje na području hrvatskih zemalja, bila poželjna politika koju je ona podupirala, što je poslije našlo odjeka i u politici Srpske stranke u Dalmaciji. Premda politika “novoga kursa” nije postigla svoj glavni cilj, ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, doprinijela je okupljanju hrvatskih političkih snaga. U Dalmaciji je to značilo pri-

bližavanje Narodne hrvatske stranke i Stranke prava, koje su se 1905. ujedinile u Hrvatsku stranku. U Banskoj Hrvatskoj politika “novoga kursa” dovela je do stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije. Ovdje je važno imati na umu da se Srpska stranka u Dalmaciji, nakon dugog oklijevanja, a pod utjecajem oporbenih srpskih stranaka iz Banske Hrvatske, nakon Riječke rezolucije 1905. priklonila politici “novoga kursa”.²¹

Srpska stranka u Dalmaciji u pragmatičnoj političkoj računici pobornika “novoga kursa”

U kontekstu nastojanja pristalica politike “novoga kursa” da ostvare pragmatičnu suradnju s Kossuthovom koalicijom u Ugarskoj, usprkos tomu što je ona često bila izrazito nacionalistička, i dobiju kakvu-takvu potporu iz Italije, Francuske i Srbije, pokušaj postizanja sporazuma sa Srpskom strankom u Dalmaciji bio je važan, iako ne odlučujući, dio njihove ukupne političke računice.

Naime, kako ističe Ivo Petrinović, politika “novoga kursa”, suprotstavljajući se središtu moći u Beču, 1903. “nastoji učvrstiti savez sa svima onima koji su ugroženi od germanske politike...”, pa “... stavljala je težište na suradnju svih naroda ugroženih germanstvom, osobito Južnih Slavena, što je dalmatinske pravaše, a posebno Trumbića”, upravo iz pragmatičnih razloga, “vodilo sve bliže jugoslavenstvu”.²²

Pragmatičan odnos pristalica “novoga kursa” prema srpskoj politici u Dalmaciji najbolje se očitovao u programu Hrvatske stranke iz travnja 1905., u čijoj se četvrtoj točki ističe da su “... Hrvati i Srbi jedan narod, po svome podrijetlu nerazdruživo povezani zemljištem na kojem stanuju te će prema tome raditi na uklanjanju i onemogućavanju međusobnih razmirica”. U praktično-političkom smislu to je značilo da su pristalice “novoga kursa”, prema riječima Trumbića i Supila, željeli postići “da se Srbi u hrvatskim krajevima ne suprotstavljaju sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom” i spriječiti “da oni postanu oružje u borbi protiv Hrvata...”.²³

O pragmatičnom odnosu pobornika “novoga kursa” prema Srpskoj stranci u Dalmaciji svjedoči i način na koji je Ante Trumbić u studenome 1905. u Dalmatinskom saboru branio upravo sklopljeni sporazum Hrvatske stranke i Srpske

²¹ Ovaj je kratki pregled politike “novoga kursa” napisan na osnovi sljedeće literature: A. TRUMBİĆ, *Izabrani spisi*, 103.-219.; Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić*, Zagreb, 1986., 67.-95.; R. LOVRENČIĆ, *n. dj.*, 218.-268.; Mirjana GROSS, *Vladavina hrvatsko-srpske koalicije*, Beograd, 1960., 7.-41.; T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 122.-335.; Dragovan ŠEPIĆ, “Političke koncepcije Frana Supila”, u: *Frano Supilo. Politički spisi*, Zagreb, 1970., 24.-34.; Alan PALMER, *Twilight of the Habsburgs: the life and times of emperor Francis Joseph*, London, 1997., 283.-284., 291.-295.; Robert A. KANN, *A History of the Habsburg Empire*, Los Angeles - London, 1980., 428.-429, 454.-456.; Slaven SMODLAKA, “Biografija dra Josipa Smodlake”, u: *Zapisi Josipa Smodlake*, Zagreb, 1972., 11.-20.; F. SUPILO, *n. dj.*, 113.-165., 317.-319.; M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 329.-358.; Nicholas J. MILLER, *Between nation and state*, Pittsburgh, 1997., 79.-82.

²² I. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić*, 53.

²³ *Isto*, 60.-61.

stranke od napada pravaša Ive Prodana. Trumbić je tada, među ostalim, rekao da je taj sporazum važan jer su se, nakon četvrt stoljeća protivljenja, tamošnji srpski političari opet “deklarirali i za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom”. Na tom je tragu Trumbić tvrdio da politika “novoga kursa” ima cilj postići “da se naša narodna snaga u Dalmaciji ne drobi i ne kida, nego da se okupi sve naše redove pod geslom slobodne i cjelokupne Hrvatske...”²⁴

Ipak, iako su se pristalice “novoga kursa” u izvjesnoj mjeri zaista približili jugoslavenstvu, njihova su razmišljanja bila utemeljena na hrvatskom državno-pravnom naslijeđu. Stoga su smatrali da “ujedinjena uža Hrvatska, Slavonija i Dalmacija treba biti jezgra okupljanja drugih hrvatskih zemalja” te bi tako ujedinjena Hrvatska “srpskom i slovenskom ‘plemenu’ osigurala plemensku individualnost, slobodu vjeroispovijesti i sve moderne građanske slobode”.²⁵

U tom smislu ovdje treba naglasiti da je Trumbić, iako je smatrao da hrvatska politika ne može biti uspješna ako u “domaćim Srbima ima neprijatelje”, sporazumu sa Srpskom strankom prilazio s velikom rezervom. Sličnu je rezerviranost pokazivao Supilo, koji je smatrao da bi “sloga sa Srbima uz oprezno postupanje mogla hrvatskoj stvari mnogo koristiti”.²⁶

No, kako će se pokazati u nastavku, upravo se to pragmatično “oprezno postupanje” za hrvatsku politiku pokazalo najsloženijim aspektom sporazuma sa Srpskom strankom u Dalmaciji u studenome 1905. godine.

Srpska stranka u Dalmaciji do početka XX. stoljeća

Srpska stranka u Dalmaciji nastala je 1880. godine. U svojem je programu, inzistiranjem na primjeni liberalnoga vjerskog načela u kombinaciji sa stajalištima Vuka Stefanovića Karadžića, pokušala nacionalno-integracijske procese u tadašnjoj Dalmaciji okrenuti prema srpstvu. U pozadini svega bilo je nastojanje da se dokaže premoć srpske nacionalne i državne ideje, odnosno da se spriječi proces hrvatske nacionalne integracije. Odbijanje Srpske stranke da nastavi slijediti stari narodnjački program sjedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom na duži je rok onemogućilo bilo kakvu hrvatsko-srpsku političku suradnju u pokrajini.²⁷

²⁴ Time je Trumbić u drugi plan stavio potencijalno problematične zahtjeve Srpske stranke u Dalmaciji za priznanje “ravnopravnosti srpskog naroda s hrvatskim”, koji su za sobom povlačili pitanje nacionalnoga i političkoga pariteta Hrvata i Srba. Opširnije o tome u nastavku. *Isto*, 71., 299.; *Brzopisna izvješća XL*, 1460.

²⁵ T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 325.

²⁶ *Isto*, 194.-195.

²⁷ “Naš program”, *Srpski list* (Zadar), br. 1, 14. I. 1880., 1. Opširnije o programu Srpske stranke u Dalmaciji u: Tihomir RAJČIĆ, “Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (dalje: *RZHZ*), 47/2005., 354.-357.; ISTI, “Sava Bječanović i njegova struja u Srpskoj stranci u Dalmaciji 80-ih godina XIX stoljeća (vjerska gledišta)”, *Croatia Christiana Periodica*, 58/2006., 171.-176., 180.-184.

Ipak, takav program i takva politika nisu imali realnu demografsku i političku osnovicu.

Udio srpske manjine, u čije je ime Srpska stranka nastupala na političkoj pozornici, u ukupnom stanovništvu Dalmacije u drugoj polovini XIX. stoljeća pao je s petine na šestinu.²⁸ Također, broj mandata Srpske stranke u Dalmatinskom saboru išao je od pet (12%) 1880. i dosegnuo vrhunac 1899., kada je stranka imala 11 zastupnika odnosno 26% saborskih mandata. Nakon toga je uslijedio pad, pa je u doba nastanka "novoga kursa" Srpska stranka u Dalmatinskom saboru imala sedam zastupnika, što je bilo 17% saborskih mandata. Sličnu sliku daje i pogled na njezine rezultate na izborima za Carevinsko vijeće. Godine 1891. Srpska stranka osvojila je jedan (11%) od ukupno devet dalmatinskih mandata u bečkom parlamentu. Nakon kompromisa s Narodnom hrvatskom strankom 1897. Srpska je stranka osvajala dva (18%) od ukupno 11 dalmatinskih mandata u Carevinskom vijeću.²⁹

Nakon što je 1897. umro njezin dugogodišnji vođa Sava Bjelanović, Srpska stranka u Dalmaciji našla se u vrtlogu unutrašnjega sukoba između pravoslavnih konzervativaca i pripadnika radikalno-liberalne struje. Sukob je potrajao šest godina i početkom 1903. zamalo rezultirao rascjepom u stranci. Rascjep je spriječen na skupštini stranke u Splitu u kolovozu 1903., kada su vodstvo stranke preuzeli predstavnici radikalno-liberalne struje. Ipak, unutrašnje napetosti, koje će se pokazati i u kontekstu približavanja politici "novoga kursa", i dalje su postojale.³⁰

Nedoumice Srpske stranke o politici "novoga kursa"

U takvim je političkim okolnostima Srpska stranka u Dalmaciji početkom XX. stoljeća imala dvojak stav prema politici "novoga kursa".

²⁸ Prema statističkoj procjeni iz 1844., u Dalmaciji je živjelo 77 835 pripadnika srpske manjine, koji su činili 19,29% ukupnog stanovništva pokrajine. Pedeset šest godina poslije, prema popisu stanovništva 1900., broj pripadnika srpske manjine u Dalmaciji popeo se na 96 279, ali se njihov udio u ukupnom stanovništvu pokrajine smanjio na 16,21%. Franjo CARARA, *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split, 2006., 76.-80.; Mithad KOZLIČIĆ, Ante BRALIĆ, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar, 2012., 176.

²⁹ Ivo PERIĆ, *Dalmatinski sabor*, Zadar, 1978., 219.-223.; "Domaće", *Srpski glas* (Zadar), br. 7 i 8, 8. i 15. II. 1891., 2., 3.; "Slava Boki – izbori kao i do sada", "Za izborne borbe", *Srpski glas*, br. 10, 30. II. 1891., 2., 3.; "Poslije izbora", *Srpski glas*, br. 11, 29. III. 1891., 2.; "Izborni pokret", *Narod* (Split), br. 17, 27. II. 1891., 1., 2.; "Čast hrvatskim biračima", *Narod*, br. 22, 17. III. 1891., 1.; "Izborna sgodopisje", *Narodni list* (Zadar), br. 22 i 23, 18. i 22. III. 1891., 2., 3.; "Izbor Bonde – talijanaška pobjeda", *Narod*, br. 24, 24. III. 1891., 1.; "U oči izbora", *Srpski glas*, br. 6, 8. II. 1897., 2.; "U oči izbora", *Srpski glas*, br. 7, 15. II. 1897., 2.; "Po izborima", *Srpski glas*, br. 12, 20. III. 1897., 3.; "Pabirci", *Srpski glas*, br. 49, 21. XII. 1900., 3.; "Naknadni izbori", *Narodni list*, br. 26, 30. III. 1901., 1., 2.; "Dr. Baljak u poeziji, a dr. Pugliesi u prozi", *Jedinstvo* (Split), br. 61, 30. VII. 1901., 1.

³⁰ Opširnije o sukobima unutar Srpske stranke u Dalmaciji u: Tihomir RAJČIĆ, "Neka zapažanja o društvenoj osnovici srpskog nacionalizma u Dalmaciji", *RZHZ*, 39/1997., 260.-261.; ISTI, "Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897.-1902.", *RZHZ*, 41/1999., 257., 258.; "Morituri", *Srpski glas*, br. 52, 7. I. 1905., 1.

Stranačko glasilo *Srpski glas* u prosincu 1901. ističe da “novi kurs” znači “izvođenje njemštine pod firmom velikohrvastine”, tj. provođenje germanizacije koju, navodno, podupiru sve hrvatske političke snage. Štoviše, hrvatske se političare optuživalo da namjeravaju “sklopiti koaliciju sviju elemenata u našoj zemlji, a pod zastavom vjere”, usmjerenu “protiv srpskog življa”.³¹

Polu godine poslije, u svibnju 1902., analizirajući krizu dualizma u Monarhiji, *Srpski glas* ističe da je carinska i državna neovisnost Ugarske gotova stvar i da se “ljuto... obmanjuju oni... Hrvati koji iz pridruženja Dalmacije Hrvatskoj očekuju da bi, tobože, naša zemlja mogla pomoći Hrvatskoj da se oslobodi od pritiska mađarskog. Mi smo siromašni, a pritom i politički pocijepani”. Zato, nasuprot politici “novoga kursa”, glasilo Srpske stranke predlaže da se u političkom životu Dalmacije stavi ustranu pitanje njezina sjedinjenja s Bansom Hrvatskom i da se ostvari pragmatična koncentracija svih političkih snaga radi postizanja gospodarske dobrobiti pokrajine u okviru Cislijtanije.³²

Razlozi takve sumnjičavosti Srpske stranke prema politici “novoga kursa” bili su višestruki: bolni porazi na lokalnim izborima 1899., posebno u Dubrovniku i Skradinu, spomenuti unutrašnji sukobi zbog kojih je stranka početkom XX. stoljeća bila na korak od potpunog rasula te sumnjičavost austrijskih vlasti, koje su sa zabrinutošću gledale na kulturne i političke veze Srba iz Dalmacije sa Srbijom i Crnom Gorom.³³

Zbog svega toga Srpska stranka u Dalmaciji nije bila spremna prihvatiti “grančicu mira” koju joj je u Dalmatinskom saboru u srpnju 1902. ponudio pravaš Josip Smodlaka pozivajući srpske političare da se prestanu protiviti sjedinjenju Dalmacije s Bansom Hrvatskom i da se uklope u hrvatsko državno pravo, obećavajući da im obnovljena Hrvatska neće zabranjivati da sačuvaju svoj posebni etnički identitet, odnosno vjeru, jezik i ćirilčno pismo.³⁴

Saborski zastupnik Srpske stranke Krsto Kovačević, iako je pozdravio pomirljivi ton njegove izjave, zamjerio je Smodlaku nespornost da uz poseban etnički i vjerski identitet Srba u Dalmaciji prizna i njihov posebni politički identitet. Bez toga, smatrao je Kovačević, “novi kurs” može “dovesti do narodne smrti” Srba.³⁵

Razrađujući podrobnije tu misao, *Srpski glas* ustvrdio je u studenome 1902. da bi Srbi, kad bi “po nesreći” postali hrvatski državljani, izgubili “svoje narodno srp-

³¹ “Novi kurs”, *Srpski glas*, br. 46, 17. XII. 1901., 1.

³² “Na zajednički rad”, *Srpski glas*, br. 22, 31. V. 1902., 3.

³³ “Naši dopisi”, *Srpski glas*, br. 36, 21. IX. 1899., 2.; “Naši dopisi osobiti”, *Narodni list*, br. 67, 23. VIII. 1899., 2., 3.; “Izborna u Skradinu”, *Jedinstvo*, br. 71, 6. IX. 1899., 2.; “Sgodopisje občinskih izbora u Dalmaciji”, *Narodni list*, br. 11, 8. II. 1899., 2., 3.; “Naši dopisi osobiti”, *Narodni list*, br. 56, 15. VII. 1899., 2.; “Domaće”, *Srpski glas*, br. 25, 27 i 28, 6., 20. i 27. VII. 1899., 2.; “Naknadni izbori”, *Narodni list*, br. 26, 30. III. 1901., 1., 2.; R. LOVRENČIĆ, *n. dj.*, 120.-125.

³⁴ Smodlaka ipak nije bio spreman priznati “posebnu srpsku narodnost u Dalmaciji” kao političku kategoriju, ističući da se budući hrvatsko-srpski odnosi trebaju temeljiti na “međusobnu priznanju teritorija između Hrvatske i Srbije” kao dviju posebnih samostalnih država. *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog*, 1902., 877.-881.

³⁵ *Isto*, 889.-890.

sko ime i s njim skopčanu svoju srpsku narodnost". Stoga glasilo Srpske stranke ističe da Srbi u Dalmaciji moraju ostati "članovi srpskog naroda".³⁶

Ipak, bilo je i pomirljivih tonova. U svibnju 1902., prije početka zasjedanja Dalmatinskoga sabora, *Srpski glas* pozvao je Hrvate i Talijane na suradnju ističući da su svi u Dalmaciji "žrtve bečkih i peštanskih makinacija", odnosno krize dualizma. Zalažući se za popuštanje političkih napetosti i rad na gospodarskim probicima pokrajine, glasilo Srpske stranke tvrdi da u političkim borbama u Dalmaciji "ne može biti pobjeditelja već da će se... tuđinac i... neprijatelj našom borbom okoristiti".³⁷

Pomirljivost srpske politike očitovala se i 1903., kada je dalmatinski namjesnik Erazmo Handel u Dalmatinskom saboru pokušao ozakoniti službenu uporabu njemačkoga jezika u pokrajinskoj upravi i sudstvu. Saborski zastupnici Srpske stranke tada su se pridružili općemu otporu Handelovim nastojanjima, pa je njezin saborski zastupnik Krsto Kovačević u studenome 1903., nadovezujući se na izlaganje Ante Trumbića, održao kraći govor u kojem je vladu u Beču napao zbog podložništva Njemačkoj i toleriranja pangermanizma, zbog nedemokratskoga načina vladanja, zbog kršenja građanskih sloboda i nebrige o nacionalnim i gospodarskim potrebama Hrvata i Srba u Dalmaciji te poručio da politički razdor u pokrajini "slabi našu snagu, a jača općeg neprijatelja". Kovačević je stoga, riječima da će snaga otpora takvoj politici "zavisiti od naše narodne svijesti koja mora biti prvi branik naš", pozvao na popuštanje političkih napetosti u Dalmaciji.³⁸

Nove pomirljive tonove donio je vrhunac opisanog sukoba pravoslavnih konzervativaca i radikalno-liberalne struje u Srpskoj stranci tijekom prve polovine 1903. godine.

Malovječni *Primorski srpski list*, koji je od siječnja do svibnja 1903. bio glasilo pravoslavnih konzervativaca, u članku karakterističnog naziva "Srbi i Hrvati" upozoravao je na opasnost koja je i Srbima i Hrvatima prijetila od njemačkoga imperijalizma i mađarskoga šovinizma. Da bi se uspješno nosili s tim opasnostima, tvrdi se da oba naroda, usprkos jezičnim, vjerskim i političkim razlikama, trebaju težiti suradnji u okviru jugoslavizma i obrane Balkana od njemačkoga prodora na istok.³⁹

Slična je gledišta zastupao i *Novi srpski list*, drugo glasilo pravoslavnih konzervativaca, koje je također kratko izlazilo – od svibnja do kolovoza 1903. godine. U nizu od pet članaka, koji su opet nosili naziv "Srbi i Hrvati", donio je različite poglede na moguće načine hrvatsko-srpskoga političkog pomirenja.

U prvom članku, s podnaslovom "Iz omladinskih krugova", pored isticanja jugoslavizma odnosno povezanosti svih naroda "širom naše prostrane domovine od Alpa do egejskih voda, od Dunava do Jadranskog mora", *Novi srpski list* tražio je od

³⁶ "Saborski pabirci", *Srpski glas*, br. 36, 4. IX. 1902., 2.

³⁷ "Uoči sabora", *Srpski glas*, br. 21, 5. VI. 1902., 1.

³⁸ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, "Jezično pitanje u doba narodnog preporoda", u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik*, glavni urednik Jakša Ravlić, Zagreb, 1969., 234.; *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga*, 1903., 663.-664.

³⁹ "Srbi i Hrvati", *Primorski srpski list (Zadar)*, br. 7, 13. II. 1903., 2.

hrvatskih političara i određene ustupke. Na prvom mjestu traži da, kao opasne za Srbe, hrvatska politika napusti prozapadnu političku orijentaciju i inzistiranje na hrvatskim povijesnim i državno-pravnim tradicijama. Od hrvatske se politike traži i da prihvati kulturno i političko okupljanje Srba i Hrvata oko gesla "Balkan balkanskim narodima" i oko zajedničkoga jezika, za koji se smatra da je u biti srpski.⁴⁰

U drugom članku, potpisanom pseudonimom "Srbohrvat", iznesene su žalbe na "omalovažavanje i progon Srba od strane Hrvata" te se hrvatskim političarima predlaže iskrena suradnja sa Srbima i okretanje politici ujedinjenja Balkana. U tom kontekstu, smatra *Novi srpski list*, eventualno ujedinjena Hrvatska trebala bi biti prva crta obrane Balkana od njemačkoga prodora na istok, crta koju bi trebale zajedno braniti i hrvatska i srpska politika.⁴¹

U trećem i četvrtom članku hrvatskoj se politici opet savjetovalo napuštanje državno-pravne politike i ideologije i okretanje ideologiji prirodnoga prava i Srbima koji su, tvrdi se, hrvatske političke ciljeve spremni poduprijeti u onoj mjeri u kojoj hrvatska politika ne bude ugrožavala posebni srpski nacionalni identitet. Pritom *Novi srpski list* posebno naglašava da Srbima u Hrvatskoj u najmanju ruku trebaju biti priznata prava koja "božji i carski zakoni priznaju... ime, jezik, pismo i pravo na zemlju", dakle etnički i vjerski identitet i srpska teritorijalna autonomija.⁴²

Pripadnici radikalno-liberalne struje u Srpskoj stranci, koji su od početka 1903. svoja stajališta iznosili u *Srpskom glasu*, korijene "novoga kursa" vidjeli su u nemoći hrvatske politike da djeluje "na dva fronta", protiv njemačko-mađarske hegemonije i protiv Srba. Zato, ističe *Srpski glas*, hrvatska politika "iz taktičkih razloga pruža ruku Srbima", pri čemu se smatra da "nije isključeno da će ta taktika vremenom prerasti u iskreno pomirenje". Kao uvjet za pomirenje pripadnici radikalno-liberalne struje u Srpskoj stranci od hrvatske politike traže da osigura "potpunu ravnopravnost Srba u Trojednici" te da, u kontekstu budućih nacionalnih integracija na Balkanu, Bosnu i Hercegovinu bezuvjetno prepusti Srbima.⁴³

Revizija programa Srpske stranke u Dalmaciji 1903. godine

Načelno pozitivan stav Srpske stranke u Dalmaciji prema politici "novoga kursa" donijela je i revizija njezina programa učinjena na stranačkoj skupštini održanoj u Splitu od 14. do 16. kolovoza 1903. godine.

⁴⁰ "Srbi i Hrvati", *Novi srpski list* (Zadar), br. 6, 2. VII. 1903., 2., 3.

⁴¹ S obzirom na to da je ovaj članak stigao iz Dubrovnika, vjerojatno iz kruga tamošnjih Srba katolika, u njemu se zagovaralo stvaranje neke vrste balkanske federacije po organizacijskom uzoru na tadašnje Njemačko Carstvo, pri čemu je Srbija trebala odigrati predvodničku ulogu balkanske Prusije, a Hrvatskoj je ponuđen poseban status po uzoru na onaj koji je u okviru Njemačke uživala Bavarska. "Srbi i Hrvati", *Novi srpski list*, br. 7, 9. VII. 1903., 2.

⁴² "Srbi i Hrvati", *Novi srpski list*, br. 9, 23. VII. 1903., 3.; "Srbi i Hrvati", *Novi srpski list*, br. 12, 13. VIII. 1903., 2., 3.

⁴³ "Srbi i Hrvati", *Srpski glas*, br. 25, 3. VII. 1903., 3.; "Srbi i Hrvati II", *Srpski glas*, br. 27, 17. VII. 1903., 3.

Revizija je provedena u kontekstu dugogodišnjega unutarstranačkog sukoba koji je trajao još od 1897. i u trenutku kada se rascjep u stranci činio kao realnost. U sve-mu je bila važna intervencija Antuna Fabrisa, predstavnika malobrojne, ali ekonomski jake skupine Srba katolika iz Dubrovnika, koji je spriječio raspravu o genezi stranačkih sukoba, nakon čega je uz reviziju stranačkoga programa provedena i revizija njezine organizacijske strukture. Valja imati na umu i da je Fabris, iako nacionalno veoma radikaln, sredinom 1903. posegnuo za pomirljivim narodnjačkim idealima svoje mladosti, što je rezultiralo posebnim hrvatsko-srpskim pregovorima u Dubrovniku, koji nisu dali rezultata, ali su imali odjek u čitavoj Dalmaciji.

Za temu o kojoj je ovdje riječ najprije valja istaknuti da je novi program Srpske stranke u Dalmaciji konstatacijom da "srpski narod ima pravo na razvitak" napustio borbeni ton staroga stranačkoga programa iz 1880. ("obrana", "buđenje i njegovanje srpske nacionalne svijesti") i tako donio djelomično popuštanje njezina političkoga i ideološkoga radikalizma.

Također valja istaknuti da je novi program isticanjem panslavizma ("pomagati Slavenima") u izvjesnoj mjeri oživio panslavističko i jugoslavističko ideološko naslijeđe stare dalmatinske Narodne stranke.

S tim u vezi, programskom izjavom da je "protivna sjedinjenju Dalmacije i Hrvatske iz političkih razloga, a ne iz narodnih", Srpska stranka u Dalmaciji barem je donekle pokušala premostiti glavni prijemor s hrvatskom politikom, pitanje sjedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom.

Novi program Srpske stranke u Dalmaciji u cijelosti je ponovio programsku odrednicu o vjerskoj toleranciji iz programa iz 1880., u čemu treba vidjeti prevagu radikalno-liberalne struje nad predstavnicima pravoslavnih konzervativaca okupljenih oko episkopa Nikodima Milaša, koji su pripadnost srpskoj naciji gotovo u cijelosti definirali kroz pravoslavlje.

No, istodobno, nova programska izjava da će Srpska stranka u Dalmaciji promicati "srpstvo triju vjera" značila je otvoreno isticanje velikosrpskih nacionalnih težnji, izravno izvedenih iz zamisli o "Srbima triju zakona" Vuka Stefanovića Karadžića.

Isticanje programskoga načela "Balkan balkanskim narodima" nadovezivanje je Srpske stranke u Dalmaciji na službenu politiku Srbije, koja je nakon prevrata u svibnju 1903. težila emancipiranju od Austro-Ugarske. U tom je kontekstu vlada u Beogradu bila sklona suradnji s pobornicima politike "novoga kursa", pa je preko Svetozara Pribićevića izravno utjecala na politiku srpskih stranaka u Hrvatskoj.

U kontekstu tadašnjega približavanja politici "novoga kursa", u novom se programu Srpske stranke u Dalmaciji nastojalo pronaći i odgovarajuće rješenje za problem Bosne i Hercegovine, pa je predloženo da o njezinoj budućoj sudbini odluče njezini stanovnici.

Na kraju, isticanje važnosti prosvjetne i gospodarske djelatnosti ("rad na prosvjetnom i privrednom polju") treba gledati kao odjek unutarstranačkoga razvoja krajem 1890-ih u kojem su mlađi članovi Srpske stranke u Dalmaciji odbacili bav-

ljenje isključivo političkim pitanjima, zalažući se za rješavanje materijalnih problema širih slojeva stanovništva.

Sve u svemu, revizija programa Srpske stranke u Dalmaciji iz kolovoza 1903. bila je daljnji korak u smjeru njezina približavanja politici "novoga kursa". U to se uklapala i pragmatična djelatnost Antuna Fabrisa, koji je nizom novinskih članaka, a poslije i izravnom političkom akcijom, pošao pravcem pragmatične hrvatsko-srpske političke suradnje na bazi ravnopravnosti i tolerancije. Fabris je pritom napustio politiku negiranja Hrvata i hrvatskoga imena i nastojao ostvariti hrvatsko-srpsku suradnju na osnovi politike "čistih računa". To je značilo da su se u političkoj praksi u prvi plan stavljala pitanja o kojima je bilo moguće postići dogovor, čime se omogućivala zajednička politička akcija, a prijeporna su pitanja stavljena ustranu za daljnje pregovore.

Ipak, za temu o kojoj je ovdje riječ važno je istaknuti da je Srpska stranka u Dalmaciji zalaganjem za "srpstvo triju vjera" otvoreno deklarirala velikosrpske nacionalne težnje, koje je bilo teško uskladiti s nadom pristaša "novoga kursa", kako ju je izrazio Ante Trumbić, "da se naša narodna snaga u Dalmaciji okupi (...) pod geslom slobodne i cjelokupne Hrvatske".⁴⁴ O tome ćemo opširnije govoriti u nastavku.

Srpska stranka postupno se približava politici "novoga kursa"

Važan korak u približavanju Srpske stranke u Dalmaciji politici "novoga kursa" bili su neslužbeni pregovori vođeni u Rijeci početkom 1904., na kojima su uz Antuna Fabrisa sudjelovali predstavnik Srba iz Banske Hrvatske Bogdan Medaković te s hrvatske strane Frano Supilo iz Dalmacije i Franko Potočnjak iz Banske Hrvatske. Važna je bila i odluka Upravnoga odbora Srpske stranke od 11. ožujka 1904., u kojoj je službeno izražena spremnost za početak pregovora s hrvatskom politikom, i to na njihov poziv i na temelju izmijenjenog programa Srpske stranke iz kolovoza prethodne godine.⁴⁵

Sličan učinak imala je smrt Antuna Fabrisa, u listopadu 1904., kada mu je hrvatski tisak, usprkos njegovu nacionalnom radikalizmu, odao priznanja za osobno poštenje i opisao ga kao čovjeka sklonog sporazumu s Hrvatima.⁴⁶

⁴⁴ Ovaj kratki prikaz revizije programa Srpske stranke u Dalmaciji 1903., i u tom kontekstu djelatnosti Antuna Fabrisa, napisan je na osnovi sljedeće literature: T. GANZA-ARAS, *Politika "novog kursa"*, 200.-203., 249.; Nataša BAŠIĆ, V. S. *Karadžić između jezikoslovlja i politike*, Zagreb, 1991.; V. BENKOVIĆ, *n. dj.*, 214.-216.; R. LOVRENČIĆ, *n. dj.*, 203.; Ivo PETRINOVIĆ, *Politička misao Frana Supila*, Split 1988., 79., 80.; ISTI, *Ante Trumbić*, 299.; Tihomir RAJČIĆ, "Vrhunac sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji 1902/1903.", *RZHZ*, 40/1998., 420.-422.; ISTI, "Sukobi unutar srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897.-1902.", 247.-260.; F. SUPILO, *n. dj.*, 16., 84., 85., 164.; N. TOLJA, *n. dj.*, 436.-430.

⁴⁵ V. BENKOVIĆ, *n. dj.*, 167., 206.; T. GANZA-ARAS, *Politika "novog kursa"*, 248., 249.; "Saopćenje", *Srpski glas*, br. 10, 4. III. 1904., 1.; "Revidirani program Srpske stranke", *Srpski glas*, br. 32, 21. VIII. 1903., 1., 2.

⁴⁶ Štoviše, osim srpskih političara i društava iz Dalmacije i Bosne i Hercegovine, na sprovodu su, među ostalima, s hrvatske strane bili načelnik Dubrovnika Pero Čingrija te predstavnici hrvatskih društava i hrvatske mladeži. "Gradska kronika", *Crvena Hrvatska* (Dubrovnik), br. 42 i 43, 15. i 22. X. 1904., 2.

Novi poticaj približavanju Srpske stranke politici “novoga kursa” bio je i vrhunac tzv. Handelove afere u Dalmatinskom saboru u listopadu 1904., kada se Srpska stranka pridružila narodnjacima, pravašima i autonomašima u bojkotu namjesnika Erazma Handela zbog njegove nesmotrene primjedbe kojom je uvrijedio sve stanovnike Dalmacije. Ipak, znakovito je da u toj akciji nisu sudjelovali svi zastupnici Srpske stranke u Dalmatinskom saboru, nego četvorica od njih ukupno sedam: Đuro Vukotić, Joso Kulišić, Radoslav Kvekić i Vladimir Simić. Izostanak zastupnika po pravu i provladina pravoslavnoga konzervativca Nikodima Milaša lako je razumjeti. No izostanak dvojice radikala koji su inače bili neprijateljski raspoloženi prema vladi, predsjednika Upravnoga odbora Srpske stranke Antuna Pugliesija i Krste Kovačevića, svakako treba shvatiti kao izraz neodlučnosti radikalnoga vodstva Srpske stranke da se otvorenije prikloni politici “novoga kursa”.⁴⁷

S tim u vezi znakovito je da je Srpska stranka u Dalmaciji s nepovjerenjem gledala na fuziju Narodne hrvatske stranke i Stranke prava u Hrvatsku stranku, ostvarenu u travnju 1905. godine. Srpskoj stranci posebno je smetalo što je u programu nove stranke sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom na osnovi hrvatskoga državnog prava bilo visoko na ljestvici ciljeva. Još je veće nepovjerenje izazivala činjenica što je nova stranka u svojem programu deklarirala zalaganje za “sjedinjenje svih zemalja u kojima žive Hrvati”, što je Srpskoj stranci izgledalo kao hrvatsko “prisvajanje” južne Dalmacije (Dubrovnika i Boke kotorske) i Bosne i Hercegovine, područja koja su iz njezine perspektive pripadala u “srpske zemlje”. Neprihvatljivim se također držalo, po njihovu mišljenju, samo usputno spominjanje srpskoga imena u zadnjoj točki programa nove stranke.⁴⁸

Zbog takva stanja stvari nije uspio pokušaj da se za općinske izbore u Dalmaciji u proljeće 1905. ostvari konkretna i sveobuhvatna suradnja između Hrvatske stranke i Srpske stranke. Lokalni sporazum s Hrvatskom strankom postigli su samo konzervativni Joso Kulišić, jedan od vođa Srpske stranke i dugogodišnji načelnik Vrlike, te lokalni srpski političari u Kotoru.⁴⁹

Ipak, kako je 1905. odmicala, Srpska stranka u Dalmaciji našla se u situaciji da je morala uskočiti u politički vlak “novoga kursa” jer je daljnje oklijevanje moglo značiti izolaciju, čak i od srpskih oporbenih političara u Zagrebu i politike službenoga Beograda, koji su “novi kurs” već bili prihvatili. Usprkos tomu, srpski političari u Dalmaciji odbili su poziv na konferenciju koju su pobornici “novoga kursa” organizirali u Rijeci u listopadu 1905. godine.⁵⁰

⁴⁷ I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor*, 78.; T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 254.-259.; V. BENKOVIĆ, *n. dj.*, 211.-212.; Erazmo HANDEL, *Sjećanja*, Zagreb, 2007., 99.-100.; *Brzopisna izvješća XXXIX zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog*, 1904., 925.-927.

⁴⁸ Sveučilišna knjižnica u Splitu (dalje: SKSt), Arhiv Ante Trumbića, M 415/4, “Program Hrvatskog kluba, Dubrovnik, na dan sv. Vlaha 1905.”; T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 279.-281., 289.-290.

⁴⁹ “Domaće vesti”, *Narodni list*, br. 94, 23. XI. 1904. 2.; “Izborna sgodopisje”, *Narodni list*, br. 43, 49 i 56, 31. V., 21. VI. i 17. VII. 1905., 2.; “Po završetku izbora”, *Narodni list*, br. 70, 4. IX. 1905., 1.

⁵⁰ To je odbijanje Srpska stranka opravdala nespremnošću za suradnju s radikalnim “čistim” pravašima oko Josipa Franka iz Banske Hrvatske i Ive Prodana iz Dalmacije, čiji je stav prema Srbima i srp-

Srpska stranka prihvaća politiku “novoga kursa”

Nakon što je u Riječkoj rezoluciji 3. listopada 1905. konkretiziran politički program “novoga kursa”, stvari su se promijenile. Najava glavne struje hrvatske politike da će s Kossuthovom koalicijom u Ugarskoj surađivati na osnovi ideje da “svaki narod ima pravo da slobodno odlučuje o svom biću i svojoj sudbini”, što je trebalo voditi sjedinjenju Dalmacije s Bansom Hrvatskom i demokratizaciji i liberalizaciji javnoga života, a sve da bi se osigurao “samostalni politički, kulturni, financijski i opće gospodarstveni opstanak i napredak hrvatskom narodu”, imala je velik odjek u javnosti.⁵¹

Iako je Riječka rezolucija ostavila jak dojam na Srpsku stranku u Dalmaciji, za njezino konačno priklanjanje politici “novoga kursa” bio je potreban još jedan poticaj. Zato su, nedugo nakon donošenja Riječke rezolucije, srpski političari iz Banske Hrvatske Bogdan Medaković i Svetozar Pribićević organizirali sastanak oporbenih srpskih stranaka iz Dalmacije i Banske Hrvatske. Na sastanku održanom 16. i 17. listopada 1905. u Srpskoj čitaonici u Zadru sudjelovali su predstavnici Srpske stranke iz Dalmacije te predstavnici Srpske samostalne stranke i Srpske narodne radikalne stranke iz Banske Hrvatske. U dokumentu objavljenom nakon sastanka, koji je poslije nazvan Zadarska rezolucija, predstavnici triju srpskih stranaka zatražili su, na posebno inzistiranje Srpske stranke u Dalmaciji, da se u zamjenu za srpsku potporu sjedinjenju Dalmacije s Bansom Hrvatskom “od strane Hrvata prizna ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim”.⁵²

Nepunih mjesec dana nakon toga, 14. studenoga 1905., u prostorijama Zemaljskoga odbora Dalmatinskoga sabora u Zadru održani su pregovori predstavnika Hrvatske stranke i Srpske stranke u Dalmaciji u kojima je sudjelovalo svih šest izabраниh srpskih saborskih zastupnika. Izostao je samo provladin zastupnik po

skoj politici bio duboko sumnjičav, čak i neprijateljski. No to je bila samo izlika jer, usprkos tomu što mu je upućen poziv na riječku konferenciju, pristalice “novoga kursa” nisu računali s Frankom jer je bilo izvjesno da će se neprijateljski postaviti prema novoj politici. Slično tomu, i don Ivo Prodan je u travnju 1905. odbio sudjelovati u fuziji dalmatinske Stranke prava i Narodne hrvatske stranke i time se zapravo suprotstavio politici “novoga kursa”. Stoga treba reći da je iza te isprike stajala neodlučnost vodstva Srpske stranke u Dalmaciji da prihvati sjedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom. V. BENKOVIĆ, *n. dj.*, 234.; T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 309., 311., 332.-333.

⁵¹ T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 323.-325.; A. TRUMBIĆ, *Izabrani spisi*, 192.-195. Ovo tim više što je, kako zapaža Ferdo Čulinović, politika “novoga kursa” na duže staze imala cilj postići reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe, a zatim i ukidanje dualizma i preobrazbu Austro-Ugarske Monarhije u složenu državu. Ferdo ČULINOVIĆ, “Državnopravni značaj Riječke i Zadarske rezolucije”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, VII/1957., br. 1, 61.-64.

⁵² Prema pisanju *Narodnoga lista*, nakon tog je sastanka posebni odbor srpskih političara iz Dalmacije uručio zaključke sastanka predsjedniku saborskoga kluba Hrvatske stranke Peri Čingriji, nakon čega je u tadašnjem zadarskom hotelu “Bristol” uslijedilo neformalno druženje hrvatskih i srpskih političara. “Srbski sastanak”, *Narodni list*, br. 83, 19. X. 1905., 3.; F. SUPILO, *n. dj.*, 163., 319.; T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 335.; ISTA, “Zadarska rezolucija”, *Zadarska smotra*, 46/1997., br. 1-3, 52.-55.; V. BENKOVIĆ, *n. dj.*, 238.; A. TRUMBIĆ, *Izabrani spisi*, 199.-201.

pravu episkop Nikodim Milaš, što svakako treba shvatiti kao znak da se radikalno vodstvo Srpske stranke konačno odlučilo pridružiti politici “novoga kursa”.⁵³

Rezultat tih pregovora bila je zajednička izjava saborskih klubova Hrvatske stranke i Srpske stranke u kojoj se istaknulo da “oba kluba stoje na stanovištu da su Hrvati i Srbi jedan narod” i da su ravnopravni s obzirom na politička pitanja, a posebno pitanje sjedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Da se ukloni “mogućnost kasnijeg nesložnog shvaćanja” te izjave, naglašeno je da se zajednički jezik u svim javnim prilikama naziva “hrvatski ili srpski”, a u “posebnim manifestacijama jedne ili druge stranke” može se koristiti samo jedno od imena. Istaknuto je da će se i hrvatska i srpska zastava poštovati “kao obilježje jednog i drugog dijela naroda” i da će obje strane poraditi na tome da pojedine općinske uprave u Dalmaciji istaknu “ne samo zastave većine nego i zastave manjine vijeća ako ista iznosi barem trećinu vijećnika” ili ako u njima ima “znatan broj pučanstva hrvatskog ili srpskog”. Uz to, saborski klubovi Hrvatske stranke i Srpske stranke dogovorili su se, a zatim i zatražili od vlade u Beču, da se u sve državne urede u Dalmaciji kao službeni uvede “hrvatski ili srpski” jezik, da latinica i ćirilica budu ravnopravna službena pisma i da hrvatsko i srpsko ime i povijest budu ravnopravno zastupljeni u školskim knjigama.⁵⁴

Kao znak konačnog pristupanja Srpske stranke politici “novoga kursa”, njezin saborski veteran Đuro Vukotić istoga je dana u Dalmatinskom saboru izjavio da je time, što se tiče Srpske stranke, “otpala posljednja rezerva prema sjedinjenju” Dalmacije s Bansom Hrvatskom te dodao: “Ako se, gospodo, budemo čvrsto držali načela uglavljenih u našem ugovoru, budemo li smatrali Hrvatsku kao zajedničku domovinu, mi ćemo s našim složnim radom postignuti najvažnije narodne ciljeve.” Vukotić je u svojem govoru ustvrdio i da je Riječkom i Zadarskom rezolucijom “postavljen čvrst temelj našeg zajedničkog rada na kom možemo uspješno samostalno raditi bez obzira na uspjeh ili neuspjeh mađarske koalicije”.⁵⁵

⁵³ F. SUPILO, *n. dj.*, 163.-164., 319.; T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 333.-336.; V. BENKOVIĆ, *n. dj.*, 238.; A. TRUMBIC, *Izabrani spisi*, 199.-201.; SKSt, Arhiv Ante Trumbića, M 415/3, 7, “Zapisnik o sastanku klubova Hrvatske narodne stranke i Srpske narodne stranke”. Izostanak episkopa Nikodima Milaša valja shvatiti kao izraz njegova odbojnog stava prema Hrvatima. Taj je stav izražen u knjizi *Pravoslavna Dalmacija*, u kojoj Milaš pravoslavlje Dalmacije proteže u apostolsko doba ranoga kršćanstva, zbog čega on Dalmaciju proglašava etnički srpskom pokrajinom koja je stjecajem povijesnih okolnosti “pokatoličena” i “pohrvaćena”. Politička i ideološka stajališta koja su Milaša vodila u pisanju *Pravoslavne Dalmacije* najjasnije prikazuje Ivan Pederin, za koga “ova Milaševa knjiga nema znanstvenu vrijednost” jer je on “prilagodio i prepričao” izgubljenu kroniku *Ljetopis građanskih i crkvenih događaja* Simeuna Končarevića, koja je i sama sadržavala nepouzdanje pravoslavne pučke priče i predaje. Stoga Pederin smatra da je *Pravoslavna Dalmacija* služila ponajprije kao oslonac “suvremenog velikosrpskog ekspanzionizma poslije Garašanina i Vuka Karadžića”. Nikodim MILAŠ, *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad, 1901.; I. PEDERIN, *n. dj.*, 110.-113.

⁵⁴ Ovu je izjavu u skraćenom obliku u Dalmatinskom saboru pročitao predsjednik saborskoga kluba Hrvatske stranke Pero Čingrija, u cijelosti je objavljena u zadarskom *Narodnom listu* i glasilu Srpske stranke *Dubrovnik*, a splitsko *Naše jedinstvo* objavilo je tek kratku vijest. SKSt, Arhiv Ante Trumbića, M 415/3, “Zapisnik o sastanku klubova Hrvatske narodne stranke i Srpske narodne stranke, Zadar, dne 14. novembra 1905.”; *Brzopisna izvješća XL*, 1345., 1346.; “Sporazum sa Srbima”, *Narodni list*, br. 92, 20. XI. 1905., 1.; “Zapisnik”, *Dubrovnik* (Dubrovnik), br. 47, 19. XI. 1905., 1.; “Hrvati i Srbi”, *Naše jedinstvo* (Split), br. 61, 21. XI. 1905., 2.

⁵⁵ *Brzopisna izvješća XL*, 1353.-1354.

Osvrćući se na taj politički preokret, tadašnje službeno glasilo Srpske stranke u Dalmaciji *Dubrovnik* u svojem je uvodniku od 19. studenoga 1905. ocijenilo da je dogovorom Hrvatske stranke i Srpske stranke u Dalmaciji prestala “oštra naša borba, skoro građanski rat”, koja je imala obilježje europskih vjerskih ratova iz prošlosti. U novim okolnostima *Dubrovnik* u političkom smislu u prvi plan stavlja ideju “narodnog jedinstva”, odnosno “ravnopravnost Hrvata i Srba i zajedničku težnju za sjedinjenjem” Dalmacije s Banskom Hrvatskom, te zaključuje da “misao narodnog jedinstva treba učiniti popularnom i jedinospasavajućom, ako želimo da ideje potpisnika sporazuma budu ostvarene”.⁵⁶

Pogled na pragmatičnu političku računicu Srpske stranke

Ipak, preokret u držanju Srpske stranke u Dalmaciji u svojoj je pozadini imao pragmatične političke motive, što je bilo vidljivo tijekom pregovora s Hrvatskom strankom 14. studenoga 1905. godine.

Prema nacrtu zapisnika s tih pregovora i bilješkama koje je sačinio Ante Trumbić, srpski su političari paritetnost korištenja srpske zastave najprije potegnuli s konkretnim političkim ciljem anuliranja bolnih političkih poraza na lokalnim izborima u Dubrovniku i Skradinu 1899. godine.⁵⁷

Iz zajedničke izjave Hrvatske stranke i Srpske stranke vidljivo je i da je sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom Srpska stranka prihvatila u zamjenu za određene političke i kulturne ustupke, što je u izvjesnoj mjeri bilo ispunjenje treće točke njezina programa iz 1880., gdje je bila istaknuta potreba za “sticanjem narodne i političke važnosti” srpske manjine u Dalmaciji. Slično tomu, i odredba o paritetnom korištenju hrvatske i srpske zastave može se shvatiti kao svojevrсно ispunjenje pete točke toga programa, gdje se “slogu”, odnosno etničku i političku ravnotežu u Dalmaciji namjeravalo postići po principu “svakom svoje”, odnosno podjelom pokrajine uzduž etničkih crta.⁵⁸

S tim u vezi zanimljivo je da Ante Trumbić, pokušavajući u jednoj svojoj bilješci razbistriti i precizirati pojam ravnopravnosti Hrvata i Srba u Dalmaciji, ističe da

⁵⁶ “Zapisnik”, *Dubrovnik*, br. 47, 19. XI. 1905., 1.

⁵⁷ Riječ je o općinama u kojima je Srpska stranka bila na vlasti tijekom 1880-ih odnosno 1890-ih i čiji je gubitak na lokalnim izborima 1899. za nju bio bolan udarac jer su u pozadini bile dugogodišnje polemike o nacionalnom karakteru pojedinih područja, ali i Dalmacije u cjelini. To je posebno očito u slučaju Dubrovnika, koji je, uz Kotor, bio najvažnije nepravoslavno područje na priobalju, gdje se tradicionalno govorila ijekavska varijanta štokavice, što je trebalo pružiti koristan dokaz da su Dubrovčani, ali i većina dalmatinskih katolika, posebno pripadnici inteligencije, “zaista” Srbi. SKSt, Arhiv Ante Trumbića, M 415/6, “Zapisnik o sastanku parlamentarne komisije kluba Hrvatske stranke i kluba poslanika Srpske narodne stranke, Zadar, XI. 1905.”; Robin HARRIS, *Povijest Dubrovnika*, Zagreb, 2006., 424.; “Naši dopisi”, *Srpski glas*, br. 36, 21. IX. 1899., 2.; “Naši dopisi osobiti”, *Narodni list*, br. 67, 23. VIII. 1899., 2., 3.; “Izborna u Skradinu”, *Jedinstvo*, br. 71, 5. IX. 1899., 2.; Tihomir RAJČIĆ, “Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću”, u: *Zbornik Stijepa Obada*, urednik Marko Trogrlić, Zadar, 2012., 479.-482.

⁵⁸ “Naš program”, *Srpski list*, br. 1, 14. I. 1880., 1.; T. RAJČIĆ, “Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću”, 354.-355.

se “podrazumijeva pod tim imenom onaj opći pojam koji je faktično zajamčen u članku 19” austrijskoga tzv. Prosinačkoga ustava iz 1867. godine.⁵⁹

Taj, često oprečno tumačen, članak austrijskoga ustava predviđao je da “sve etničke grupe imaju nepovredivo pravo sačuvati i kultivirati svoju nacionalnost i jezik” i da u pokrajinama u kojima živi “nekoliko etničkih grupa” javno školstvo treba biti organizirano tako da omogućiti članovima svake etničke grupe da se obrazuje na svojem jeziku “bez da budu prisiljeni naučiti drugi zemaljski jezik”. U skladu s time, iako se na osnovi ugovora od 14. studenoga 1905. Hrvate i Srbe smatralo jednim narodom, odredbe o paritetnom korištenju ćirilice, srpske zastave i paritetnom izučavanju srpske povijesti u školama, prema Trumbićevoj interpretaciji, zapravo su značile da pripadnici srpske manjine u Dalmaciji imaju “nepovredivo pravo da sačuvaju i kultiviraju svoju narodnost”, što se poklapa s prethodno spomenutom programskom težnjom Srpske stranke za “sticanjem narodne i političke važnosti” srpske manjine u Dalmaciji.⁶⁰

Potaknut svime time, pravaški političar Ivo Prodan u svojem je govoru tijekom zasjedanja Dalmatinskoga sabora 1905. zajedničku izjavu Hrvatske stranke i Srpske stranke proglasio opasnom jer je u njoj vidio otvaranje vrata prodoru i etabliranju srpske državne misli u Hrvatskoj, što je u redovima saborske većine, koja je podržavala “novi kurs”, izazvalo negodovanje.⁶¹

Njegovu je sumnju u izvjesnoj mjeri dijelilo i glasilo splitske narodnjačke jezgre *Naše jedinstvo*, koje je, iako je službeno podupiralo “politički sporazum između Hrvata i Srba”, izrazilo negodovanje činjenicom da je politika “novoga kursa” u izvjesnoj mjeri “postala dogma koju se ne smije kritizirati” onako kako je to učinio Prodan.⁶²

Sumnju prema dosezima sporazuma Hrvatske stranke i Srpske stranke u Dalmaciji od 14. studenoga 1905. izražava i akademik Ivo Petrinović, koji smatra da je “od proklamacije hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva u Riječkoj rezoluciji... imala stvarne koristi jedna strana, srpska državna politika”.⁶³

Mišljenje Ive Prodana u glavnim crtama dijele suvremeni povjesničari Ivan Pederin i Livia Kardum.⁶⁴ U najnovije vrijeme slično je stajalište iznio i povjesničar

⁵⁹ SKSt, Arhiv Ante Trumbića, M 415/7, “Što sadržava ravnopravnost?”.

⁶⁰ R. A. KANN, *n. dj.*, 339.-340.; Alan John Percivale TAYLOR, *Habsburška Monarhija, 1809.-1918.*, Zagreb 1990., 172.; “Naš program”, *Srpski list*, br. 1, 14. I. 1880., 1.

⁶¹ *Brzopisna izvješća XL*, 1457., 1458., 1461., 1468.-1469.; M. DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan*, 384.

⁶² “Rad sabora u Zadru”, *Naše jedinstvo*, br. 61, 21. XI. 1905., 1.

⁶³ Petrinović također ističe da je dolaskom Karadorđevića na srpsko prijestolje srpski političar iz Banske Hrvatske Svetozar Pribićević postao jedan od eksponenata interesa srpske vlade te je zbog toga, kako je prethodno pokazano, nakon Riječke rezolucije pomogao da se Srpsku stranku u Dalmaciji pridobije za politiku “novoga kursa”. I. PETRINOVIĆ, *Politička misao Frana Supila*, 79.-80.

⁶⁴ Pederin smatra da je ovdje riječ o srpskoj pobjedi, odnosno da je “šačica hrvatskih političara pokazala... u tom sporazumu nevjerojatnu naivnost” pristajući na hrvatsko-srpski politički paritet u Dalmaciji. Prema Pederinovu mišljenju, u politici Srpske stranke u Dalmaciji bila je čvrsto ukorijenjena odbojnost prema Hrvatima koju je u svojoj poznatoj knjizi *Pravoslavna Dalmacija*

Tomislav Markus, po čijem je mišljenju, na osnovi opisane “ravnopravnosti Hrvata i Srba”, srpska politika “u pogodnim okolnostima mogla polagati pravo na određene teritorije” Trojedne Kraljevine.⁶⁵ Nasuprot njima, Tereza Ganza-Aras ističe općenito pragmatični karakter hrvatsko-srpskoga sporazuma iz 1905. godine.⁶⁶

Njezino stajalište potkrepljuje pisanje *Narodnoga lista*, koji je izjavu srpskih političara iz Dalmacije i Banske Hrvatske iz listopada 1905. ocijenio kao pragmatični politički uspjeh jer “danas eto Srbi izjavljuju da će uz stanovite ustupke... povesti zajedno s Hrvatima skupnu akciju za sjedinjenje” Dalmacije i Banske Hrvatske, čime je, smatralo se, otklonjena važna prepreka koja je stajala na putu “odlučnoj političkoj akciji”.⁶⁷

Stoga na kraju valja ustvrditi da je nakon razdoblja dvojbi i postupne prilagodbe, od 1901. do 1905., Srpska stranka u Dalmaciji “novomu kursu” pristupila potaknuta pragmatičnim političkim razlozima. Na prvom mjestu riječ je o tome da je politika “novoga kursa” bila privlačna alternativa koja je omogućivala uključivanje u šire političke tokove u koje se već bila uklopila srpska politika u Banskoj Hrvatskoj, ali i u Srbiji. S druge strane, Srpska je stranka dogovorom s Hrvatskom strankom od 14. studenoga 1905. dobila važne političke i kulturne ustupke.

S tim u vezi Ante Trumbić zalagao se za oprezno hrvatsko-srpsko političko približavanje te je nastojao precizno nabrojiti posebne srpske zahtjeve koje je moguće obuhvatiti politikom “novoga kursa” i time spriječiti da se srpska politika u Dalmaciji vrati nacionalnomu radikalizmu.⁶⁸

elaborirao Nikodim Milaš. Slično Pederinu, Livia Kardum smatra da Zadarska rezolucija nije govorila o narodnom jedinstvu kao Riječka rezolucija, nego o ravnopravnosti Hrvata i Srba na području hrvatskih zemalja, stoga tvrdi da je i nakon dogovora od 14. studenoga 1905. Srpska stranka nastavila biti suzdržana prema “novom kursu”. I. PEDERIN, *n. dj.*, 110.-113., 155.-156.; LIVIA KARDUM, “Supilo i hrvatsko-srpski odnosi”, *Politička misao*, 33/1996., br. 2-3, 260.

⁶⁵ Prema Markusu, “narodno jedinstvo” za hrvatske je političare značilo jedinstvenu političku naciju na području Trojedne Kraljevine, pri čemu unutar njezinih granica ne bi bilo mjesta za posebnu srpsku političku naciju i posebne srpske teritorijalne težnje. Srpski političari, s druge strane, Trojednu Kraljevinu nisu vidjeli kao Hrvatsku nego su, iako se Hrvate i Srbe smatralo jednim narodom, na osnovi svojega shvaćanja “ravnopravnosti” smatrali da u pogodnim političkim okolnostima mogu polagati pravo na pojedina područja Trojedne Kraljevine. TOMISLAV MARKUS, “The Serbian Question in Croatian politics, 1848–1918”, *Review of Croatian History*, 6/2010, 174.

⁶⁶ Naime, Ganza-Aras zapaža da je “svaka strana i dalje zadržala svoje težnje”, pri čemu je “slabost hrvatskog, a i srpskog građanstva i snaga vanjskih neprijatelja” prevagnula u korist jugoslavenstva, odnosno čvršće hrvatsko-srpske suradnje, pa je dogovor od 14. studenoga 1905., smatra ona, za obje strane bio u prvom redu pragmatična pogodba. T. GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa”*, 336.

⁶⁷ “Zaključak srbski i talijanski”, *Narodni list*, br. 84, 29. X. 1905., 1.

⁶⁸ SKSt, Arhiv Ante Trumbića, M 415/7, “Što sadržava ravnopravnost?”. U tom je smislu Trumbić, prema riječima Ive Perića, smatrao da će zajednička borba Hrvata i Srba za oslobođenje od strane prevlasti, uz međusobno poštovanje jezika i zastave, biti odlučan činilac konačnog međusobnog pomirenja. I. PERIĆ, *Ante Trumbić*, 110.

Zaključak

Cilj politike “novoga kursa”, začete u krugu dalmatinskih pravaša oko Ante Trumbića i Frana Supila, bio je iskoristiti krizu dualističkoga uređenja Austro-Ugarske Monarhije krajem XIX. i početkom XX. stoljeća i pokrenuti zaustavljeni proces ujedinjenja hrvatskih zemalja. Za postizanje toga cilja najviše se nade polagalo u pragmatičnu suradnju s oporbenom koalicijom u Ugarskoj koju je predvodio Ferencz Kossuth.

Stoga su tvorci “novoga kursa” nastojali ujediniti sve hrvatske političke snage u Dalmaciji, ostvariti pragmatičnu suradnju sa Srpskom strankom i autonomašima te ujediniti hrvatsku i srpsku oporbu u Banskoj Hrvatskoj.

Srpska stranka u Dalmaciji, punim imenom Srpska narodna stranka na Primorju, sve do listopada 1905. imala je dvojak stav prema politici “novoga kursa”. S jedne strane, srpski političari u Dalmaciji nisu bili spremni prihvatiti “grančicu mira” koju im je u Dalmatinskom saboru 1902. i 1903. ponudio pravaš Josip Smodlaka. Ipak, iz redova Srpske stranke dolazili su i pozivi na hrvatsko-srpsku suradnju u okviru jugoslavizma i obrane Balkana od njemačkoga prodora, ali i hrvatsko-srpsko političko okupljanje oko zajedničkoga jezika, koji je nazivan srpskim, i Kraljevine Srbije, koja je trebala biti predvodnica svojevrzne balkanske federacije.

No tek su Riječka rezolucija i intervencija srpskih političara iz Banske Hrvatske u listopadu 1905. potaknule Srpsku stranku u Dalmaciji da se napokon prikloni politici “novoga kursa”.

Iako je zajednička izjava saborskih klubova Hrvatske stranke i Srpske stranke od 14. studenoga 1905. sadržavala odredbu o ravnopravnosti Hrvata i Srba s naglaskom na sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, koje je Srpska stranka nakon četvrt stoljeća protivljenja konačno prihvatila, iza svega je stajala pragmatična politička računica.

Naime, Srpska stranka dobila je političke i kulturne ustupke, koji se ogledaju u službenom nazivu jezika (“hrvatski ili srpski”), paritetnoj javnoj uporabi latinice i ćirilice, paritetnom izučavanju hrvatske i srpske povijesti u školama te isticanju srpske zastave.

Zato treba zaključiti da je Srpska stranka u Dalmaciji politiku “novoga kursa” prihvatila iz pragmatičnih razloga, da bi se uklopila u šire političke tokove vezane uz politiku “novoga kursa” u koje se već bila uklopila srpska politika u Banskoj Hrvatskoj i Srbiji, i jer je od Hrvatske stranke dobila konkretne političke i kulturne ustupke.

SUMMARY

SERBIAN PARTY IN DALMATIA AND ITS PRAGMATIC
ENGAGEMENT IN THE POLICY OF „THE NEW COURSE“

The author of this article deals with the pragmatic political background of the Serbian political party in Dalmatia, known by its full name as the Serbian National Party at the Adriatic Coast, and its accession to the policy of „the new course“. The relation of the Serbian Party in Dalmatia towards the policy of „the new course“, in the period from 1901 to 1905, had evolved from the first doubts, over the pragmatic adjustments, to the final agreement with Croatian Party in Dalmatia on November the 14th 1905. By this agreement the Serbian Party in Dalmatia gained specific political and cultural concessions, and was also involved in broader political trends.

Key words: Serbian Party in Dalmatia, Policy of „the new course“